

Karel Čapek je dal tudi temu spisu nekonvencionalno obliko. Zasnoval je posamezna poglavja kot neke vrste pričevanj ali spominov, ki jih pišejo posamezni znanci o Foltýnu. Roman je bil za vedno pretrgan v poglavju, kjer je pisatelj skozi osebo glasbenika Jana Trojana spregovoril o nekaterih osnovnih vprašanih pristne in nepristne umetnosti: o tako zvani rokodelski podlagi vsakega stvarjanja, o objektivni vrednosti znanja in umetnosti, o ločitvi subjektivnega deleža od objektivne resničnosti in nadosebnosti umotvora. Karel Čapek je hotel s svojim romanom prodreti k nekaterim bolnim živcem današnje kulture, kakor je v posameznih prejšnjih spisih posvečal svoje pero patologiji sodobne civilizacije. To pero je žal moralo za vedno obviseti na pretrganem pripovednem traku »Življenja in dela skladatelja Foltýna«.

B. Borke

FRANCE NOVŠAK: DEČKI, roman iz dijaškega internata. — Priznati moram, da me sprejem, ki ga je doživela ta knjiga pri nas, ni presenetil. Duh, ki je obsodil Cankarjevo Hišo Marije Pomočnice za ogabno perverzijo, še ni izginil in kakor kaže, Cankarjeva širina nikakor ni mnogo škodila naši tradicionalni ozkosrčnosti. In kako je z resnično kulturo, kjer še ni zmagalo prepričanje, da je potrebna v duhovnih in umetnostnih stvareh neomejevana svoboda, kjer predsodki in zdavnaj obrabljeni principi še vedno žde z vso svojo klavarno veličastjo v oltarjih. Kjer mora marsikatera ideja, ki se že zdavnaj svobodno sprehaja po svetu, preplezati devet obzidij, zamavtanih z omejenostjo in prepleskanih z licemerstvom, preden dobi tudi v našem ožjem slovenskem carstvu svoje državljanske pravice. Glejte, mlad fant, obdarjen z iskrenostjo in pogumom — lastnostima, ki vsekakor ne spadata pri nas med normalne pojave — se odloči in napiše knjigo o stvareh, ki jih je doživel sam in mnogi med nami, knjigo o erotičnem življenju dečkov, zaprtih radi vzgojnih predsodkov med mračne zidove dijaškega internata; nič ne prikriva, marveč stran za stranjo odgrinja skrito življenje spalnic, hodnikov, učilnic, kopalnic, prisluškuje tesnobam in radostim teh mladih let, zasleduje njih telesni in psihični razvoj, nihanje med normalnim in nenormalnim erotičnim izživljanjem, pri vsem pa ga vodi eno samo hotenje, da bi bil čim bolj resničen in stvaren. In naša javnost in kritika ga sprejmeta — kako? Z molkom, zmrdovanjem in ogorčenjem. Uprejo se moralisti: Pohujšljivo! Pritegnejo esteti: Neokusno! — Molčimo! vzdihnejo pedagogi. Drug za drugim vrže oficielno pest zemlje na grob, obrne hrbet in se zapre v udobno hišo svojih principov. Ostali del pogreba prepustijo času. Toda ta pogrebec — čas je muhast in kaj lahko se zgodi, da tudi Novšakov roman, kljub pogrebu po vseh predpisih, ni tako dokončno pokopan.

Glejte, ali imamo pravico na tako preprost način zavrniti delo, ki ga je mlad pisatelj zajel globoko iz svoje in občečloveške psihe, v katerem si je prizadeval z vso resnobo razgrniti kos življenja, o katerem je naša literatura doslej molčala. Ali naj v času, ko se psihologija ne ustavlja pred še tako kočljivimi problemi, odrekamo pisatelju pravico, da nas povede v skrita območja človeške duše samo zato, ker nas je pred njimi nekoliko strah in sram, ali ker jih v svoji omejenosti nočemo priznavati. Ali celo zato, ker se nam ne zde primerne za estetsko obdelavo? Toda o tem, ali je kaka stvar estetska ali ne, ne odloča stvar sama, marveč naša doživetja. In če Dostojevskij opisuje prostitutko, je ta prostitutka lepša kot angelska devica, ki jo opisuje Pavlina Pajkova.

In če nam France Novšak v svojem romanu opisuje ljubezen med Nanijem Pajlijem in Zdenkom Castellijem, ali je s tem že prekoračil meje, ki jih je estetika začrtala pisatelju? Ali jih je prekoračil Oscar Wilde v svojem Dorianu Grayu? Priznam, da lahko postane podobna snov v rokah pisatelja, ki nima dovolj takta

in okusa, odurna in odbijajoča. Toda tega nikakor ne bi mogli trditi o Novšakovih Dečkih. Notranji boji, prebujanje ljubezni v Zdenku Castelliju, njegova ljubezenska sreča in polom, njegovo velikodušje, zgodnja zrelost in otroška preproščina tega štirinajstletnika, njegova zunanja prikupnost in napol dekliška lepota, njegovo razmerje do dečkov v internatu in do predstojnikov, vse to je prikazano na tako lep in, če hočete, resen način, da ne more užaliti človeka, ki mu moralni problemi niso le beseda. In končno pride tudi strog moralist na svoj račun, kajti čeprav pisatelj opisuje nenormalno erotično izživljanje pubertetnikov, ki jih je internatska vzgoja povezala pretesno med seboj in jih ločila od bitij drugega spola, je vendarle čutiti v vsem delu močno hotenje: nazaj k normalnemu. Vsi, pa naj bo to Papali, Castelli, njuni tovariši ali predstojniki, nosijo v sebi zavest, da je to življenje zgrešeno, in hrepenenje, da se to življenje v osnovah spremeni. In nazadnje najdeta oba partnerja v romanu vsak svojo pot v normalno življenje, vsak svojo »deklico«, kakor hitro se napotita iz internata v svet. In če se dotaknemo drugih oseb, mislim ravnatelja Zavoda svete Marije? Ali je prizor, ko poljublja sliko lepota Zdenka Castellija, samo groteska? Meni se zdi globoko resničen in ganljiv. Vsakdo nazadnje hrepeni po življenju in lepoti in kaj je mogel stari klerik za to, če se je tudi on ponižal s svojih pedagoških višin k temu življenju in tej lepoti, ki ju je našel kakor vsakdo najprej tam, kjer mu je bila najbolj vidna in dostopna. In zgodba o nesrečnem vratarju, ki pravite, da meji na obrekovanje. Morda je res nekoliko krvava, po svoje patetična, če hočete, a zaradi tega ni nič manj resnična. In zgodba o mladem kleriku, ki blede od notranje sle in ga hierarhija hoče narediti za mučenika-misionarja. Moj bog, ali res ni v tem Novšakovem svetu nobenega normalnega človeka? pravite. Ali pisatelj res vidi povsod samo invertiranost? Toda dajte mu vendar, da do konca naslika svojo podobo in pregledajte najprej celoto in potem šele detajle. Kajti ves internat je samo podoba zgrešenega življenjskega sistema z napačno zastavljenimi življenjskimi cilji, vendar ljudje, ki jih oklepa ta sistem, so v bistvu zdravi, nagonsko se zavedajo svojih življenjskih smotrov, ki so daleč od internatske metafizike in se dajo na kratko izraziti z besedami: svobodno, sproščeno živeti! In kdo naj prvi vrže kamen nanje, če so skušali dosežati ta smoter vsaj v mejah, ki so jim bile dane. Življenje je silovit demon, ki se nikoli ne da oslepariti za svoje pravice in Amor se zna kruto poigrati z nami, če mu prenasilno jemljemo svobodo. Kdo naj potemtakem sodi vse te dečke in njihove predstojnike, ki jih je vsakega po svoje očarala lepota malega boga Castellija, kdo naj jim jemlje pravico, da se zaprti med stene internata skrivaj ozirajo po Zdenkovih poganskih nogah in iščejo njegovih vročih oči, kdo naj ne razume tega lepota, ki v strahu pred svojo neznano slo niha med kapelo in skoro platonično ljubeznijo do svojega junaka Nanija. Tako mračni, smrt dihajoči prostori in v njih toliko po razmahu hrepenečega življenja in mladosti. In v apologijo tega življenja in te mladosti se knjiga izpreminja z vsako stranjo. To je tudi njena pozitivna stran in njen etos. Obenem pa se od strani do strani razodeva kot obsodba sistema, ki ugneta življenje v svoje nasilne oblike in s tem doseza ravno obratno od tega, kar želi: ne poduhovljenje, marveč animaliziranje življenja.

Novšak se je z Dečki prvič predstavil slovenski javnosti. Njegov mirno, lagodno tekoči slog, smisel za jasnost pripovedovanja, njegova rahla ironija in že precej kultivirani psihološki dar, ki oddaleč spominjajo na Dickens — vse to ga nikakor ne dela neprikupnega. Res je, nekatere osebe bi utegnile biti mnogo bolj plastične, da je manj razpravljajal o njih in jim dal več prilike uveljaviti se v dejanju — tu velja spomniti na staro Balzacovo pravilo, da umetnik misli bolj v podobah kot v

pojmi; z razpletom dejanja bi nas bržkone manj presenetil, da ni prešel molče ali prenašlo te ali one faze — kajti dober pripovednik pripravi vse tako temeljito in previdno, da nas z ničimer ne preseneča; tu in tam bi lahko odpadla kakšna stilistična nerodnost in neokretnost, da je nekoliko dalje posedel nad rokopisom. Vendar v splošnem mu je intimno doživetje in poznavanje snovi samo narokovalo organizacijo romana, ki ni nikoli prisiljena in okorna — ideja o nekem življenju mu je sama po sebi posredovala formo tega življenja. Razdalja, ki ga loči od doživetij, na katerih roman bazira, mu je dala jasnost in objektivnost pogleda. Psihologija oseb priča o tem, da jih je v sebi nosil dalj časa in da so ga notranje precej zaposljevale. Moralne krize in borbe osamelega ravnatelja, ki blizu svojih štiridesetih let v sebi zasluti ničevost svojega vzgojiteljskega delovanja in si zaželi družine, skrita tragika mladega klerika in perverznega vratarja, vse to se nam razodeva v bežnih impresijah in scenah, ki nam dajejo bolj slutnje kot jasno zavest o teh življenjih. Prav tako nam predstavlja tudi večino drugih oseb od male Biserke, Vlaste do Castellijeve in Papalijeve matere, razen glavnih dveh, o katerih sem že govoril. Če je mali Zdenko bolj plastičen, živ, je jasnejša Papalijeve notranja razvojna linija: njegova notranja kriza od prihoda v Zavod svete Marije v Zagrebu do njegove končne osvoboditve izpod sugestije Zdenkove očarljive pojave, nas ne vznemirja samo kot hoja opojenega človeka nad prepadom, marveč vzbuja naše zanimanje tudi radi psihološke ostrine in pronicavosti, s katero je podana. Razmerje med Nanijem in Zdenkom skriva v sebi vse polno žarišč, iz katerih bi se lahko razrasli veliki prizori; dejstvo, da se jim je pisatelj izognil, pa mi priča o tem, da ima pisatelj več smisla za preprosto resnico o življenju kot za dramtizem tega življenja. Ali je to dobro ali slabo za njegov nadaljnji pisateljski razvoj, ne vem. Vsekakor pa je pozitivno, da se v svojem prvem delu ne vdaja patetičnim »velikim« scenam.

Novšakovim Dečkom dajeta posebno mesto v naši novi prozi snov in problem, globina doživetja in iskrenost izpovedi mu dajeta dokumentarno in etično vrednoto. Čeprav je morda res, da je pisatelja navdahnila snov sama in je doživetje dalo osnovni podton romanu, razodeva toliko moči in strasti po oblikovanju življenja, da menda nismo preveč optimistični, če pričakujemo od njega še novih del. Založba Satura pa je naredila uslugo ne samo pisatelju, marveč tudi nam, ko je izdala to zanimivo knjigo, ki smo jo doslej ponzali le v odlomkih. *Vladimir Pavšič*

VINKO MÖDERNDORFER: SODOBNA ŠOLA. Samozaložba. Poleg gospodarskih vprašanj so danes prav gotovo pedagoška vprašanja prvenstvenega pomena. Zato se ni čuditi, da so jeli tudi pri nas posvečati obilo pažnje pedagogiki. Möderndorferjeva knjiga, o kateri poročamo, spada nedvomno med pionirska dela naše moderne pedagogike. Morda je res, da se bo marsikaj, kar predlaga Möderndorfer v tej knjigi in v svoji začetnici, v praksi še obrusilo, toda osnovna vodila njegovega pedagoškega gledanja bodo trajna. Otroka naj po Möderndorferju ne bo stroj, ki se bo v toliko in toliko letih naučil na drdro stotero stvari, si pridobil zunanje tehnično znanje, marveč naj ga šola vzgoji v samostojnega, dejavnega človeka. Za dosego tega cilja je kajpak treba drugačnih metodičnih prijemov, kakor jih je poznala stara šola in kakor jih, žal, pozna pretežna večina naših osnovnih in višjih šol. Izhajajoč vedno izključno le iz otrokovega sveta, razvija nova šola nove pojme. Vedno gradi na znani osnovi, kaže razumevanje za otrokove težnje in napake, upošteva njegovo željo po gibanju ter vse to porabi in izkoristi za razširjanje njegovega znanja. Kako nepopisno ubogi so otroci stare šole, ki morajo cele štiri ure sedeti kakor pribiti. Moderna šola pa se približa njihovi težnji po